YUKARI FIRAT BÖLGESİ 2005 YILI ARKEOLOJİK YÜZEY ARAŞTIRMASI

Ertuğrul DANIK*

Başkanlığım altında, Kültür Bakanlığı Döner Sermaye İşletmeleri Merkez Müdürlüğü'nün maddî destekleri ile yürütülen, ekip üyelerinden Ahmet Görmüş, Serkan Erdoğan ve Mustafa Balaban'ın katılımıyla, 19-30 Temmuz tarihleri arasında Tunceli ve Elazığ illeri dahilinde yapılan 2005 yılı çalışmalarında, çeşitli sayılarda ve tiplemelerden oluşan toplam 70 adet taşınmaz kültür varlığının tespit ve belgelemesi yapılmıştır.

05/1. ŞENOVA HÖYÜK

Kovancılar İlçesi Şenova Köyü'nün 150 m. kadar güneybatısında mezarlık alanı olarak kullanılan yerde, 60 m. çapında yaklaşık olarak 15 m. kadar yüksekliğindedir. Höyüğün eteğinden batı ve kuzey yönden geçen su kanalı dışında, mezarlık kullanımı görülür. Yoğun olarak görülen seramiklere ilişkin değerlendirmeler devam etmektedir.

05/2. SİGAM HÖYÜK

Kovancılar İlçesi'ne bağlı Kapıaçmaz (Sigam) Köyü'nün hemen doğusunda yer alan höyüğün güney ve kuzey eteklerinde kısmen, batı eteğinde yoğun ev yapımı ve bahçe düzenlemeleri görülmektedir. Doğu yönünde yerleşim bulunmasa da, bu yönde de toprak alımı görülmektedir. 120 m. çapında ve yaklaşık 25-30 m. yüksekliğindeki höyüğün yüzeyinde yoğun seramik buluntular görülmekte olup değerlendirmeleri devam etmektedir.

05/3. SEKARAT HÖYÜK

Kovancılar İlçesi'ne bağlı Yazıbaşı (Sekarat) Köyü'nün güneydoğusunda dere kenarında, doğal bir tepe üstünde höyükleşme görülse de, mevcut

* Ertuğru DANIK (M.A), Müze Müdürü, Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet Müzeleri Müdürlüğü Ulus-Ankara tugruldanik@yahoo.com

seramik buluntular bu alanda uzun süreli kullanım olmadığını düşündürür. Kuzey-güney doğrultusunda yaklaşık olarak 65x35 m. ölçülerinde ve 20 m. yüksekliğinde olan höyük, bir dönem içinde mezarlık alanı olarak kullanılmıştır. Zayıf seramik buluntularla ilgili değerlendirme devam etmektedir.

05/4. SARIKAMIŞ (DEĞİRMENTEPE) HÖYÜK

Merkez İlçe, Sarıkamış Köyü'nün 2 km. doğusunda ovalık alan üzerinde yer alır. Kuzey-güney doğrultusunda yaklaşık olarak 60x40 m. ölçülerindeki höyüğün yüksekliği 15 m. kadardır. Kuzey ve doğuda dere yatağı ile sınırlanan ve yerel halk arasında "Değirmentepe" olarak anılan höyük yüzeyinde çok sayıda III. binyılın tüm evrelerine ait seramik parçaları ve özellikle pithoslar görülebilmektedir.

05/5. ŞİMŞAT HÖYÜK

Palu İlçesi, Örencik (Haraba) Köyü'nün 200 m. kuzeydoğusunda yer alan aynı isimli höyük, Keban Baraj Gölü kıyısında yer alan ve literatürde "Şimşat" ya da "Haraba"[1] olarak anılan höyük tipi yerleşim alanıdır. Doğu-batı doğrultusunda yaklaşık olarak 210x100 m.lik bir alanı kapsayan höyüğün yüksekliği, batı ve kuzey yönde 20-25 m.ye kadar çıkarken, diğer yönlerde 10-15 m. arasında değişir.

05/6. HARPÜNK HÖYÜK

Palu İlçesi, Üçdeğirmenler (Harpünk) Köyü'nün Dızik mevkiinde, köyün 2 km. kuzeyinde dere yatağı üzerinde yer alan höyük, yaklaşık olarak 15 m. çapında ve 5 m. yüksekliğinde oldukça küçük ölçeklidir. Alt düzeyinde Plehistosen Dönem nehir çakılına karşılık, üst düzeyde kültür tabakası bulunur. Az yoğunluklu seramik buluntuları dışında, yoğun taş mimari izleri görülmekte olup seramik değerlendirmesi devam etmektedir.

05/7. PINARBAŞI YAMAÇ YERLEŞİMİ

Palu İlçesi, Karasalkım Köyü'ne bağlı Pınarbaşı Mahallesi'nin güneyinde, yerleşimin hemen üstündeki tepelerin batıya dil yaptığı doğal bir yükselti

1 "Keban Barajı Projesi" kapsamında höyükte yapılan kazı çalışmaları hakkında bkz. Öğün 1971: 39-42; 1972: 75, 76.

üzerinde, dilin batı yamaçlarında zayıf bir yerleşim alanı olup az yoğunluklu seramik buluntu ile birlikte öğütme taşı bulunmuştur. Seramik değerlendirmesi devam etmektedir.

05/8. PALU KALESİ

Kayalık bir kütle üzerinde oluşturulan kale yapısı, mevcut sur duvar izleri ölçeğinde kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda, düzensiz bir plan şeması yansıtır. Batıdan yapıldığı öngörülen girişten itibaren, kuzeydoğuya doğru dikleşerek devam eden ve çeşitli kırılmalarla kayalık alanın zirvesine ulaşan sur duvarları, kesintilerle birlikte doğuya doğru devam edip, önce güneye ardından güneybatıya doğru devam eder. Sur duvarlarının en büyük kesintisini oluşturan bu bölümün devamında, güneydoğu köşede surlar tekrar yakalanır. Bu noktada sert bir kırılma ile kuzeydoğuya dönen surlar, yine çeşitli kırılmalar ile birlikte, doğu eksendeki olası kapı girişine ulaşır. Doğu yönde kısmen Urartu Dönemi kiklopik sur duvarlarına rastlanmıştır. Bu dönem kalesinin diğer izinin güney eksen yönünde, aşağı kotta görülmesi, Urartu kalesinin Ortaçağ kalesinden daha faklı olarak kurgulanıldığını düşündürür.

05/9. ŞİMŞAT KALESİ

Palu İlçesi, Örencik Köyü'nün 200 m. kuzeydoğusunda yer alan aynı isimli höyüğün üzerinde yer alan kale yapısının, günümüzde batı ve kısmen güney yöndeki duvarları dışında izi görülmemektedir. Doğu-batı doğrultusunda höyük ile aynı yönde gelişen kalenin, yaklaşık dikdörtgen bir plana sahip olduğu varsayılabilir. Güney yönde iki farklı kademede görülen surlar, yapının ikinci dönemi içinde genişletildiğini düşündürür. Batı yönde yer alan ve olasılıkla kale girişinin de bulunduğu duvarların sağlamlığı, diğer yöndeki sur duvarlarında görülmez. Kale çeşitli dönemler içinde savaş ve deprem gibi ağır tahribatlar görmüştür[2].

05/10. TİLKHUM (TİLK) KALESİ

Palu İlçesi, Gömeçbağlar Köyü'nün güneybatı alanında bulunan ve halk arasında kilise alanı olarak bilinen tepe üstündeki, doğu-batı doğrultusunda yaklaşık olarak 45x35 m. ölçülerinde bir alanı kaplayan döküntü temel

2 Bu tahribatlar için bkz. Honigmann 1970: 55; Abu'l-Farac 1999 (I): 188, 225, 250, 259.

yığınları, olasılıkla dönem kaynaklarında anılan Tilkhum/Tilbağd adlı kale yapısı olarak karşımıza çıkar. Mateos'un verdiği bilgilerde Bağin ile ilişkili olarak anılan "Tılkhum" bölgesi ve "Tılbağd" Kalesi[3], Alacakaya İlçesi, Bağin[4] yerleşiminden dolayı Tılkhum, "Gömeçbağlar" adıyla Palu İlçesi'ne bağlı olan "Tilk" adlı yerleşim alanı olmalıdır. Tılbağd Kalesi de, Tılkhum'un farklı bir okunuşu olmalıdır.

05/11. PALU KAYA KİTABESİ

Palu Kalesi içinde, kalenin kuzeybatı alanında yer alır. Ana kayaya birleşik bağımsız bir kaya blokunun işlenmesi ile elde edilen yazıt, 3.30x1.35 m. boyutlarında ve 0.30 m. derinliğindeki bir nişin içindeki yazıt, 21+7= 28 satır olup ilk 21 satırdan sonraki boşlukta, daha geç dönemde yazılmış Arapça bir kitabe yer alır. Çeşitli dönemlerde okunmuş kitabede Urartu Kralı Menua'nın bölgedeki eylemleri anlatılır[5].

05/12-14 PALU I-III NO.LU KAYA MEZARLARI

I No.lu kaya mezarı, kalenin kuzeybatı yüzünde yer alır. Kuzeye açılan bir kapıdan sonra, diğer üç odaya geçişi de sağlayan doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı bir mekâna girilir. Bu mekânın güney duvarının doğu ve batı köşeleri ile, batı duvar eksen batısından girilen dikdörtgen planlı üç ayrı mezar odasının; doğuda yer alanının güney cephesindeki niş dışında, tümü sade bir biçimde düzenlenmiş ve düz örtü şeklinde işlenmiştir. Güney duvarın batısından girilen ve ortada kalan mezar odasının, güneybatı köşesinde derin bir çukur yer alır. II No.lu kaya mezarı, I No.lu kaya mezarının devamında kuzeydoğuda yer alır. Yaklaşık kuzey yönüne açılan ve derin bir niş içindeki basık girişten sonra, diğer mezar odalarına girişi de sağlayan doğu-batı doğrultusunda kareye yakın dikdörtgen planlı bir mekân yer alır. Bu mekânın güney duvarının doğu ve batısı ile batı duvarının ekseninde yer alan üç kapıyla, köşeleri ovalleştirilmiş dikdörtgen planlı üç ayrı mezar odasına girilir. Bu mezarların alt seviyesinde ve farklı bir yolla ulaşılan III No.lu kaya mezarının girişi kuzeye bakmakta olup

3 Mateos 1987: 83, 92.

4 Bağin olarak genellikle günümüzde Tunceli Mazgirt'e bağlı Bağın olarak anlaşılıp, Tılkhum'u genellikle bu yörede arama eğilimi bulunur.

5 Kitabenin Türkçe tam metni için bkz. Köroğlu 1996: 48, 49.

girişin solunda kemerli bir kaya nişi yer alır. Girişten sonraki ilk mekânda, diğerlerinin aksine güney duvarın batı köşesinden girilen bir adet mezar odası yer alır. Bu mezarı diğer iki kaya mezarından ayıran bir diğer özellik de, giriş mekânının doğu ve batı duvarlarında ikişer ve güney duvarında bir olmak üzere beş adet duvar nişinin yer almasıdır[6].

05/15. NACARAN KAYA MEZARI

Palu İlçesi, Baltaşı (Nacaran) Beldesi'nin 300 m. batısındaki kayalık alanın batı yüzünde, Elazığ-Alacakaya karayolunun hemen üstünde yer alan kaya mezarının ön girişi açık olup oldukça geniş bir şekilde dışa açık tutulan ve doğu yöndeki dikdörtgen mekânın hemen batısından girilerek güneye doğru genişleyen oda, tamamlanmamış izlenimini vermektedir. Mevcut kaya mezarı dışında aynı kayalıkta bulunan kaya işçilikleri, bu alanın daha detaylı taranması gerektiğini göstermektedir.

05/16-18. PALU I-III NO.LU KAYA SARNIÇLARI

Palu Kalesi içinde Palu yazıtının arkasında ana kayalıklara oyularak elde edilen I No.lu kaya sarnıcı, 110x130 cm. ölçülerindeki ağız kısmından sonra içte genişleyerek devam ederse de, devamında dolgu ile kapatılmıştır. I No.lu kaya sarnıcının doğusundaki II No.lu kaya sarnıcı, Menua zamanında I No.lu kaya sarnıcı ile birlikte yapılmıştır. Kındik mevkiinde, Kındik Mescidi'nin arkasında güney yönde, bağımsız bir kaya blok çıkıntısının oyulması ile elde edilmiş olan III No.lu kaya sarnıcı, 120x100 cm.lik dairesel bir ağız girişine sahiptir. Ağızdan itibaren genişleyen ve armudi bir form alarak biten sarnıcın derinliği 300 cm.dir. Hemen yanında bulunan büyük ana blok üzerinde yer alan Kındik Kutsal Alanı ile birlikte Urartu Döneminde yapılmıştır.

05/19-21. PALU I-III NO.LU KAYA TÜNELLERİ

Kalenin kurulduğu kayalık yükseltinin batı yönünde, oldukça geniş ve güneye bakan ağzından girilen I No.lu kaya tüneli, kuzeye doğru yönlendikten sonra, merdivenlerle inilen bir iniş ile önce kuzeydoğuya ardından doğuya doğru

6 Mezar odaları için ayrıca bkz. Başgelen 1986: 25; Sevin 1994: 61-65; Köroğlu 1996: 36-39; Çevik 2000: 117-119.

yönlenmekte ve yerel anlatımlarda Murat Nehri'ne ulaştığı aktarılmaktadır. Kalenin güneye uzanan kayalık dilinin altında olup Murat Nehri'ne yönlenen II No.lu kaya tüneli, yakın zamana kadar açık olarak kullanılmakta iken, günümüzde toprak dolgu ile kapalıdır. Tüneli kullananların verdiği bilgiler, Murat Nehri yatağı ile, eski Palu yerleşimi arasında yatay olarak geliştirilen tünelin kayaların oyulması ve basamaklarla desteklendiğini göstermektedir. Kalenin kuzeydoğu yönünde yer alan ve "Gündoğdu Kapısı olarak" anılan III No.lu basamaklı kaya tünelinin içine girilememiştir.

05/22. PALU KINDİK KUTSAL ALANI

Eski Palu yerleşiminin Aşağı Mahalle kesiminde, Murat Irmağı'nın kenarındaki kayalık bir yükselti üzerinde oluşturulmuştur. Mevcut koşullar ile bu alana çıkılamamışsa da, yapılan gözlemlerde, kayalık alan üzerinde Urartu Dönemine tarihlenen basamaklar ve sunu alanı oluşturulduğu gözlemlenmiştir.

05/23-24. PALU I VE II NO.LU SARNIÇLAR

Kalenin doğusunda doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı I No.lu sarnıç; içte kuzey ve güney duvarda eksenin iki yanında, dört duvar payesinden atılmış iki kemerle desteklenen doğu-batı doğrultusunda beşik tonozla, dışta düz damla örtülü olup tavanında su alma açıklığı bulunmaktadır. Güney sur duvarlarında ana kayalıkların oyulması ve içten duvar örülerek yapılan, kuzeybatı-güneydoğu yönünde dikdörtgen planlı II No.lu sarnıç, içte kısa duvarlar yönündeki bir duvarla iki farklı mekâna bölünmüş, duvarın merkezinde bırakılan sivri kemerli bir açıklıkla, birbirine bağlanmıştır. Sivri beşik tonoz ile kapatılmış mekânların uç kesimlerinde tavanda toplam dört adet su alma açıklığı bulunur. Her iki sarnıç halk arasında "zindan" olarak tanımlansa da, duvarlardaki kireç tabakası, yosunlaşmalar ve su bağlantıları, yapının IX-XI. yüzyıllarda yapılmış bir sarnıç olduğunu göstermektedir.

05/25-26. PALU I VE II NO.LU TANIMSIZ MEKÂNLAR

Palu Kalesi içinde kuzeydoğuda yer alan I No.lu tanımsız mekân, kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı olup içte iki ayrı mekândan oluşur.

Güneybatı köşedeki girişten hemen sonra, yaklaşık olarak yapının 1/3'lük bölümünü oluşturan ilk mekân, kuzey yöne doğru devam ederken, ikinci destek kemerinden hemen sonra bir kapı ile kesilerek iki ayrı bölüm oluşturur. İlk bölümün ortasında doğu yönde bulunan açıklıktan, kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı ana mekâna geçilir. Yapı, içte duvarlara atılmış eş aralıklı iki destek kemerinin taşıdığı kuzey-güney doğrultusundaki tonoz; dışta düz dam şeklinde örtülüdür. Yapıyı tarihlendirecek herhangi bir veri bulunmasa da, malzeme teknik özellikleri ile birlikte IX-XI. yüzyıllarda yapılmış olmalıdır. I No.lu tanımsız mekânın doğusunda yer alan ve kale kuzey sur duvarları üzerine binmiş olan II No.lu tanımsız mekân, temel düzeyinden itibaren tahrip olmuştur. Mevcut izler, kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı bir yapı olduğunu gösterirken; yapı merkez ekseninde yer alan ve kuzey yönde sur duvarındaki yarım daire burcun şeklini alan ana mekânın her iki yanında da, doğu-batı doğrultulu dikdörtgen mekânların varlığı görülür. Bu mekânlar güney yönde iki, kuzey yönde bir adet olarak görülmekteyse de, kuzey yöndeki genişlik, bu alanın da iki ayrı mekâna sahip olduğunu düşündürmektedir. Malzeme ve teknik olarak IX-XI. yüzyıllara tarihlendirilebilinir.

05/27. PALU KÖPRÜSÜ

Eski Palu'nun doğu yönünde, Murat Nehri üstünde, doğu-batı doğrultusunda 156.50 m. uzunluğunda, 3.5 m. genişliğinde olan köprü, sekiz ayaklı sivri kemerli on gözlü bir yapıdır. Tahrip olmuş köprünün batı ilk ayağında görülen Roma Dönemi lahitleri, devşirme olarak Bizans Döneminde kullanılmıştır. Diğer ayaklar Artuklu Dönemi olarak düşünülmektedir. Murat Köprüsü adıyla da anılan yapı, kimi kaynaklarda Selçuklu Dönemi ile ilişkilendirilir[7].

5/28. PALU ZİNCİRLİ HAN/BEDESTEN

Eski Palu Çarşıbaşı Mahallesi'ndeki yapı, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı olup, batıda yer alan kanat dışındaki bölümler yıkılmıştır. Mevcut dolgu izleri, açık avlulu bir planlama dahilinde, dört yönde avluya bakan dükkân sıraları olduğunu göstermektedir. Zincirli Han olarak anılan yapının, doğu yönde kalan ve dolgu duvarları görülen bölümünde çapraz

7 İlter 1978: 125; Aşan 1992: 84.

tonozla örtülü en az üç dükkânın varlığı söz konusudur. Uzun boydaki dükkân sırası ve yapıya giriş kapıları ile üst kat planı kesin olarak bilinmese de, giriş kapılarının sokak dokusuna göre kuzey ve batı yönde olması gerekir. Kitabesi ve yapım tarihine ilişkin bilgi bulunmasa da, XIII-XIX. yüzyıllarda yapılmış olduğunu düşünmekteyiz.

05/29. MAZGİRT ELTİ HATUN CAMİSİ

İlçe merkezinin kuzeyinde yer alan cami, kuzey-güney doğrultusunda dört paye ile üç sahna ayrılmış dikdörtgen planlıdır. Kuzeydoğuda yapıdan kuzeye taşkın son cemaat yeri ve onun kuzeyinde dışta yer alan çeşme ile, yapıya güneybatı köşede eklenmiş minaresi yer alır. Harim mekânı, payelerle dokuz birime ayrılmış olup son cemaat yeri ile birlikte düzensiz çapraz tonozlarla örtülüdür. Harimin güney ekseninde yer alan beş cepheli mihrap, dışta alt seviyede yarım daire, üst seviyede altı cephelidir. Harim ortasındaki ve son cemaat yerindeki aydınlatma fenerleri dışında; sağır olan batı cepheye karşın, kuzey cephede eksenden doğuya kaymış durumda, son cemaat yeri ile ilişkili kapı açıklığı, eksenin batısında üst seviyede ise, günümüze ulaşmayan ahşap destekli mahfile girişi sağlayan, kapı açıklığı yer alır. Portal kitabesinde adı geçen Elti Hatun ve 1252 tarihinden dolayı, yapı Selçuklular'a bağlanırsa da[8], Süleyman Şah oğlu Ahmet Şah'ın kızı Elti Hatun olarak Mengücekli Dönemi yapısıdır.

05/30. PALU KINDİK MESCİDİ

Eski Palu Aşağı Mahalle'de yer alan yapı, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı harim, harime kuzey eksendeki bir kapı ile geçilen aynı doğrultu ve plandaki son cemaat yeri ve harimin doğusunda yer alan kare planlı bir mekândan oluşmaktadır. Batı duvarı sağır olan harimin doğu duvarında eksende yer alan basık payeden kuzey ve güney duvara atılan basık sivri kemerli ikili açıklıktan, kare planlı bölüme geçilir. Üst örtü sistemi yıkılmışsa da harim kısmı, eş aralıklı olarak yapılmış iki kemerle desteklenen, doğu-batı doğrultusunda sivri beşik tonozla örtülü olmalıdır. Doğu yöndeki

8 Tuncer 1971: sayfa nosu yok; Anonim 1973: 102; Sinclair 1989: 89; Aslanapa 1991: 44, 45; Önkal 1996: 114.

ek mekân kuzey-güney doğrultusundaki sivri beşik tonozla örtülüdür. Yapıyı tarihlendirebilecek net veriler bulunmasa da, plan tipi özellikleri yapının Artuklu Dönemi içinde yapılmış olabileceğini düşündürmektedir.

05/31-32. PALU CEMŞİT BEY CAMİ VE TÜRBESİ

Eski Palu yerleşiminin Zeve Mahallesi'nde yer alan yapı, kare planlı harim, kuzeyde yer alan avlu ve doğuda yer alan sekizgen türbe yapısından oluşmaktadır. Cami harimi duvarlardan birbirine atılmış kemerlerin taşıdığı sekizgen kasnak üstüne oturan kubbe ile örtülüyken; türbe yapısı içten ve dıştan kubbe ile örtülüdür. Caminin beden duvarlarında ağırlıklı olarak kaba yonu taş malzeme kullanılırken, türbe yapısının ağırlıklı malzemesi kaba yonu taş olup, yapıya adını veren ve Palu'nun Osmanlı topraklarına katılmasını sağlayan Çemşit Bey'den dolayı, XVI. yüzyıl eseri olarak değerlendirilir.

05/33. PALU ULU CAMİSİ

Eski Palu Çarşıbaşı Mahallesi'nde yer alan yapı, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı olup doğu-batı doğrultusundaki eksende eş aralıklarla yerleştirilen payelerden atılan kemerlerle mihraba dik altı sahından oluşturulmuştur. Harimin güney duvarında batıdan itibaren üçüncü sahında mihrap nişi yer alırken, doğudaki son sahında, mahfile çıkışı sağlayan giriş kapısı yer alır. Batı duvarında, ekseninin güneyinde harimin ana girişi, güneydoğu köşesinde minare gövdesi yer alır. Örtüde kemerlerin üstüne atılmış hatıllarla desteklenen toprak örtülü düz dam sisteminin kullanıldığı bilinmektedir[9]. Mihrap kitabesine göre 1852'de yapılmış olduğu varsayılır[10].

05/34. PALU ALACALI MESCİD

Eski Palu Zeve Mahallesi'nde yer alan yapı, kare planlı bir harim yapısı ile, harime batıda birleşik kuzey güney doğrultusunda dikdörtgen planlı son

9 Bkz. Memişoğlu 1977: 44.

10 Yapıcı 2004: 203. Sinclair, yapının ilk yapımını XII. yüzyıl Artuklu Dönemine bağlarsa da, mevcut durumunu XV.-XVI. yüzyıla bağlayıp, mihrap kitabesini 1750, minare kitabesini 1660/61 yılı olarak değerlendirir (1989: 121).

cemaat yerinden oluşur. Harim içinde güney eksende mihrap nişi ve her iki yanında birer pencere açıklığı, kuzey yönde eksende bir adet pencere açıklığı ve solunda çatı merdivenlerine ulaşan açıklık yer alır. Son cemaat yerine dayanan batı cephede ise, eksenin iki yanında son cemaat yeri ile ilişkili iki kapı açıklığı bulunur. Son cemaat yerinin batı ekseninde merkezde yer alan paye ile ikiye ayrılan bölüm, sivri beşik tonozla kapatılmıştır. Harim bölümü, içte tromplarla geçilen kubbe ile kapalı iken, dışta düşük seviyeli sekizgen bir kasnaktan sonra piramidal külâh ile örtülmüştür. Plan özellikleri ile birlikte XVI. yüzyıl eseri olarak değerlendirilmektedir[11].

05/35. PALU DÜKKÂNÖNÜ CAMİSİ

Eski Palu Zeve Mahallesi'nde yer alan yapı, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı harim ve güneydoğu köşede yapıya birleşik minareden oluşur. Harim, dörderden iki sıra hâlinde dizilen payelerden kuzey-güney doğrultusunda birbirlerine ve duvarlara atılan kemerlerle desteklenen düz dam ile örtülü[12] iken, örtü sistemi günümüze ulaşamamıştır. Büyük oranda tahrip olmuş olan minareye ise doğudan girilmektedir. Girişin üstünde yer alıp günümüze ulaşmayan kitabesindeki 1874 tarihi[13], caminin yapım tarihi olarak değerlendirilir.

05/36. PALU KÜÇÜK CAMİ

Eski Palu Çarşıbaşı Mahallesi merkezinde yar alan yapı kare planlı, tek mekânlı bir yapı olup örtü sistemi tamamen çökmüş, kuzey duvarları kısmen tahrip olmuş, minaresi ise şerefeden itibaren yıkılmış durumdadır. Kitabesi bulunmayan yapı, genel özellikleri ve plan tipi itibarıyla, XVI.-XVII. yüzyıllarda yapılmış olmalıdır. Yapının güneydoğu köşesinde yer alan minareye geçiş, içte güneydoğu köşeden yapılırken; mevcut izler harim bütününün sekizgen kasnak üzerine oturan ve tromplarla geçilen bir kubbe ile örtülü olduğunu göstermektedir. Kare bir kaideden sonra daire planlı olarak yükselen ve şerefede biten minare, dönemi içinde olasılıkla deprem sonucunda oluşan sorunlar yaşamıştır.

11 Sinclair tarafından XVI.-XVII. yüzyıl değerlendirmesi yapılır (1989: 124).

12 Memişoğlu tarafından "Merkez Camii" olarak anılan yapının örtü sistemi bu şekilde görülmüştür (1977: 39).

13 Kitabe ve metni için bkz. Yapıcı 2004: 205. Merkez Cami adını kullanan Sinclair de, aynı tarihi verir (Sinclair 1989: 124).

05/37. SEYDİLLİ CAMİSİ

Palu'nun 3 km. kadar batısında, Seydilli Köyü'nde yer alır. Doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı yapıya, doğu yönde geç dönemde bir son cemaat yeri eklenmiştir. Harim bölümümün güney duvarında eksende yer alan yarım daire kesitli mihrap nişinin iki yanında eş aralıklarla yerleştirilmiş içte basık kemerli dışta daralarak dikdörtgen oluşturan iki adet pencere açıklığı yer alır. Harim, üç eşit parçaya bölecek şekilde kuzey-güney duvarlara oturan sivri kemerlerle desteklenmiş, doğu-batı doğrultusunda sivri beşik tonozla örtülüdür. Girişte bulunan kitabesine göre, 1550 yılında yapılmıştır.

05/38. MAZGİRT ELTİ HATUN TÜRBESİ

İlçe merkezinin kuzeyinde yer alan yapı, içten ve dıştan sekizgen planlı olup güney yönde dışa çıkıntı yapan iki dikey duvarla eyvanlı bir girişe sahiptir. Güney yöndeki giriş açıklığı dışında, diğer ana eksenlerde yer alan içten yuvarlak kemerli dıştan dikdörtgen pencerelere karşın, ara eksen duvarları sağırdır. Dışta piramidal, içte kubbemsi tonoz ile örtülü türbe, benzer örnekleri arasında Anadolu'nun en erken tarihli eyvan girişli türbesidir ve kitabesi olmamasına rağmen, aynı adı taşıyan Elti Hatun Camisi ile birlikte, Mengücekli Dönemi eseri olarak 1252 yılında ya da hemen sonrasında yapılmış olmalıdır[14].

05/39. MAZGİRT ÇOBAN BABA TÜRBESİ

İlçe merkezinin 1 km. doğusundaki mezarlık alanı içinde, aynı adla anılan çift kubbeli yeni türbe yapısının arkasında yer alan yapı, mevcut izlere göre sekizgen gövdelidir. Örtü sistemi olarak içten kubbe dıştan piramidal külâh önerilebilir. Yapının yıkılan kısımlarının daha çok ara eksenler olması ve ana eksenlerin sağlam olarak durması nedeniyle, yıkılan ara yönlerde giriş ve aydınlatma açıklıklarının bulunduğunu varsaymaktayız. Plan özellikleri ve malzemeler, yapının bir Ortaçağ yapısı olduğunu göstermektedir ki, kaynaklarda adı geçen Çoban Baba Zaviyesi'nin bir parçası olmalıdır.

14 Akkoyunlu Sultanı Uzun Hasan'ın kız kardeşi olarak kabul edilen, yapı banisi Elti Hatun adından dolayı, Akkoyunlu Dönemine bağlanan yapı; kimi araştırmacılar tarafından, Elti Hatun Camisi kitabesindeki okuma ve değerlendirme hatasından kaynaklı olarak, cami ile birlikte türbeyi de Selçuklu eseri olarak kabul ederler.

05/40. PALU ÇARŞIBAŞI HAMAMI

Eski Palu Çarşıbaşı Mahallesi'nde yer alan yapı, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Güney cephenin batısındaki kapıdan kare planlı soğukluk bölümüne girilir. Bu bölümün güneyinde girişteki servis alanı dışında, doğu eksenden kuzeye kaymış kapıdan, kuzey-güney doğrultusunda oldukça dar tutulmuş dikdörtgen planlı ılıklığa geçilir. Ilıklığın doğu eksenindeki kapıdan sıcaklığa geçilir. Dört eyvanlı ve köşelerde dört halvet hücresi yer alan bu bölümün doğu ekseninden, kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı, farklı bir mekâna geçilir. Soğukluk bölümü, sekizgen kasnak üzerinde tromplarla geçilen aydınlatma fenerli kubbeyle, ılıklık ve depo alanı kuzey-güney doğrultusunda atılmış beşik tonozla örtülüyken; sıcaklık kısmının merkez, eyvan ve halvet bölümleri, pandantifle geçilen kubbelerle örtülüdür. Kayıp olan kitabesine göre 1619 yılına tarihlendirilmektedir[15].

05/41. PALU KINDİK HAMAMI

Eski Palu Aşağı Mahalle'de yer alan yapı, kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Güneyde yer alan kare planlı sıcaklık bölümü trompla geçilen kubbe ile örtülü olsa da, büyük oranda yıkılmıştır. Kuzeydoğu yönden girilen dikdörtgen alan, girişten sonra araya atılan bir duvarla ikiye bölünüp soğukluk ve ılıklık kısmı oluşturulmuştur. Daha küçük ve kare planlı tutulan soğuklukta kubbe izleri görülürken, ılıklık kısmı beşik tonozla örtülmüştür. Ilıklık ile sıcaklık arasındaki ilişki ise, sıcaklık bölümünün kuzeydoğu köşesinden sağlanmaktadır. Kitabe ve kayıt bulunmasa da, XVII.-XIX. yüzyılda yapılmış olmalıdır.

05/42. PALU ANONİM HAMAM

Eski Palu Zeve Mahallesi'nde, Cemşit Bey Türbe ve Mescidi'nin kuzeyindeki yapı, büyük oranda kuzeyinden geçen yol dolgusu altındadır. Güney yöndeki izler, yapı girişinin güneydoğu köşeden yapıldığını gösterirken; güney duvara dik çıkan iki adet duvar izi, bu bölümde dört eyvanlı ve köşelerinde dört adet halvet odası yere alan, girişte soğukluk ve her iki alan arasında

15 Memişoğlu 1977: 43; Yapıcı 2004: 201. Sinclair ise, yapıyı 1659/60 yılına tarihler (Sinclair 1989: 124).

ılıklık bölümünün yer aldığı bir Osmanlı hamamı olduğunu göstermektedir. Yapım tarihini belirten herhangi bir veri bulunmasa da, XVI. yüzyıldan sonra Cemşit Bey Mescid ve Türbesi ile birlikte, külliye kompleksi içinde yapıldığını düşünmekteyiz.

05/43-44. MAZGİRT AŞAĞI VE YUKARI KİLİSE

İlçe merkezinin kuzeybatısında, yer alan Meryem Ana Kilisesi (Aşağı Kilise), kuzey duvarları ile doğu duvarının bir bölümü haricinde tamamen tahrip olmuş olup doğu-batı doğrultusunda tek nefli bazilikal plan izlerini vermektedir. Mevcut izler yapının üçlü apsis düzenlemesi ve kemerlerle desteklenmiş beşik tonoz ile örtülü olduğunu göstermektedir. Kuzey duvarın doğu yönünde yer alan tuğla kemerli niş açıklığı, vaftiz nişi olarak değerlendirilir. Günümüze ulaşan izler, yapının Ortaçağ'da yapıldığı düşündürmektedir[16]. İlçe merkezinin hemen kuzeyinde yer alan Surp Hagop Kilisesi (Yukarı Kilise), üst örtü sistemi dışında genel olarak sağlam durumda bulunmakta olup, doğu-batı doğrultusunda tek nefli bazilikal planlıdır. Güneybatı yöndeki basık bir kapıdan girilen kilisenin doğu ekseninde üçlü apsis düzenlemesi görülürken; orta apsis daha geniş ve uzun tutulmuştur. Kuzey duvarın apsise yakın alanında görülen tuğla kemerli niş, vaftiz nişi olarak kullanılmıştır. Beşik tonoz ile örtülü olduğunu bildiğimiz yapının dönemini veren kitabe bulunmasa da, genel özellikleri ile birlikte XVI.-XVII. yüzyıllara bağlanır[17].

05/45-48 PALU I-IV NO.LU KİLİSELER

Eski Palu Aşağı Mahalle ile Çarşıbaşı Mahallesi arasında yer alan I No.lu Kilise, kare planlı naos bölümünün batısında, kuzey-güney doğrultusunda olduğu görülen dikdörtgen bir narteks, doğusunda ise bema ve hemen devamında dışa taşkın yarım daire apsis bölümü yer alır. Kuzey duvarda bırakılan bir açıklıktan geçildiği görülen mekân, olasılıkla vaftiz mekânı olarak tasarlanmıştır. Bema doğu duvarının iki yanındaki nişler ise, temsili olarak pastaphorium hücrelerini temsil etmiş olmalıdır. Naos kısmı, duvar payelerinden birbirlerine atılan kemerlerle desteklenen sekizgen bir kasnak

16 Sinclair 1989: 91.

17 Sinclair 1989: 91.

üstünde pandantiflerle geçilen kubbe, apsis bölümü yarım kubbe ile örtülüyken diğer alanlar beşik tonozlarla örtülmüştür. Yapım tarihini belirten herhangi bir bilgi, belge ya da kitabe bulunmasa da, XVI.-XVII. yüzyıllarda yapıldığını varsaydığımız yapıyı, "Surp Astvatsatsin" adıyla XIX. yüzyıla bağlama eğilimi[18], yapının olasılıkla bu yüzyılda geçirdiği onarımlara bağlanabilir. II No.lu Kilise, I No.lu Kilise'nin 100 m. kadar kuzeydoğusunda yer alır. Günümüzde kuzey duvarı temele yakın düzeyde kısmen görülürken, doğu yöndeki temel düzeyindeki kimi izler dışında başka veri bulunmamaktadır. Ancak, kalan bu izler bile, yapının üç nefli bazilikal bir plan yansıttığını ve kuzey yöne eksende bir giriş kapısının olduğunu göstermektedir. XVIII.-XIX. yüzyılda yapıldığını varsaydığımız yapının, örtü sistemine ilişkin veri bulunmamaktadır. III ve IV No.lu kiliseler, Kındik Kutsal Alanı'nın 300 m. batısında yer alır. Kuzey ve güney yönlerde yer alan ve temele yakın duvarları ile doğu yönde temelde görülen kimi izler dışında, genel olarak tahrip olmuştur. Mevcut durumu ile tek bir mekânın izi gibi görülseler de, duvar kalınlıkları ve apsis izlerinin rölöve planı üzerine yansıması ile birlikte, iki ayrı kilisenin varlığı görülmektedir. Bunlardan güney yönde görülen kalın duvarlı, apsisi daha geride olan IV No.lu Kilise, olasılıkla Ortaçağ ya da hemen sonrasında yapılmış tek nefli bir kilisedir. Bu kilisenin yıkılması sonrasında, hemen kuzeyinde ve bir bölümü IV No.lu Kilise'nin üzerine binen, olasılıkla XVIII.-XIX. yüzyılda yapılmış olan III No.lu Kilise ise, mevcut izler doğrultusunda payelerle desteklenmiş üç nefli bir kilise planını vermektedir.

05/49. TIRKE KİLSESİ

Palu İlçesi, Keklikdere Köyü'nün 300 m. kuzeyinde bahçelik alanlar içinde yer alır. Doğu-batı doğrultusunda tek nefli dikdörtgen planlı yapının apsis ve apsise birleşik naosunun bir bölümü ayakta olup diğer duvarların bir bölümü toprak altında kalmış olmalıdır. İçten yarım daire dıştan beş cepheli apsis doğu eksende bir pencere ile aydınlatılmaktadır. Mevcut duvarlarda kaba yonu taş arası moloz taş dolgu tekniği görülmektedir.

05/50. CARO KİLİSESİ

Palu İlçesi, Karacabağ (Caro) Köyü'nün 1 km. güneybatısında tarlalar içinde temel yığıntıları ile durmaktadır. Yapılacak bir temizlik çalışması ile temelleri

18 Sinclair 1989: 122.

bulunabilecek olan yapı, mevcut yığıntı durumu ile doğu-batı doğrultusunda 15x13 m. kadar ölçülere sahip olup yoğun olarak pithos parçalarına ve çatı kiremit parçalarına rastlanmaktadır. Yapıyı tarihlendirecek veri bulunmasa da, çevre örnekleri ile birlikte geç dönem eseri olarak düşünülmektedir.

05/51. VENK KİLİSESİ

Palu İlçesi, Yeşilbayır (Venk) Köyü'nün 1 km. doğusunda, tepelik bir alan üzerinde yaklaşık 20x20 m.lik bir alanı kaplayan kiliseden günümüze, taş malzeme yığınları kalmış olup, plan vermemektedir. Yer yer duvarları seçilse de, yerel halk tarafından kilise olarak tanımlanan alan, küçük ölçekli bir manastır yapısı da olabilir. Yapıyı tarihlendirecek herhangi bir veri bulunmasa da, bölgedeki diğer örnekleri ile birlikte geç dönemde yapılmış olmalıdır.

05/52. BAĞİN KİLİSESİ

Alacakaya İlçesi Bağin Köyü'nün 2.5 km. güneybatısında yer alan ve yerel halk tarafından Bağin Kalesi olarak tanımlanan ancak, kaleye ilişkin verinin bulunmadığı, kayalık bir yükseltinin batı yamaçlarında kümeleşmiş bir yerleşim alanının içinde bulunan kilise yapısı, doğu batı doğrultusunda tek nefli bazilikal planlıdır. İçte yarım daire, dışta üç cepheli apsise sahip yapının tarihçesini verecek bir bilgiye henüz ulaşılamamışsa da, geç dönem XIX. yüzyıl yapısı olarak düşünülmektedir.

05/53-70. DİĞER ESERLER

Eski Palu'daki su dağıtım deposu (05/53), su kanalı (05/54), Kovancılar Şenova Köyü sınırları içindeki aynı isimli bahçelik alan içindeki I ve II nolu havuzlar (05/55-56) ile Palu Gömeçbağları Köyü eski mezarlığı (05/57) ve Palu bölgesinde belgelemesi yapılan çeşmeler arasında; Eski Palu merkezde yer alan Ulu Cami Çeşmesi (05/58), Çeperpınar Çeşmesi (05/59), Şor Pınarı (05/60), Dabakhane Çeşmesi (05/61, Kındik Çeşmesi (05/62), Kasımiye Çeşmesi (05/63), Mahmut Ağa Çeşmesi (05/64), Çayyukarı Merkez Çeşme (05/65), Seydilli Çeşmesi (05/66), Muhammed Ağa Çeşmesi (05/67), Hafız Ağa Evi Çeşmesi (05/68), Karasalkım Çeşmesi (05/69), Alacakaya İlçesi sınırlarında yer alan Bağin Çeşmesi'nin (05/70) belgeleme çalışmaları yapılmış olup XIX. ve XX. yüzyıla tarihlenen tüm bu eserler ayrıca değerlendirilecektir.

Abu'l-Farac 1999, Gregory Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi,* C. I-II, Çev. Ernest A. Wallis Budge-Ömer Rıza Doğrul, Ankara.

Anonim 1973, Anonim, *Cumhuriyetin 50. Yılında Tunceli 1973 İl Yıllığı,* İzmir.

Aslanapa 1991, Oktay Aslanapa, *Anadolu'da İlk Türk Mimarisi Başlangıcı ve Gelişmesi,* Ankara.

Aşan 1992, Muhammet Beşir Aşan'ın *Elazığ, Tunceli ve Bingöl İllerinde Türk İskan İzleri (XI-XII. Yüzyıllar),* Ankara.

Başgelen 1986, Nezih Başgelen, "Palu Kaya Mezarları Üzerine Notlar", *Arkeoloji ve Sanat 34/35,* İstanbul, s. 25.

Çevik 2000, Nevzat Çevik, *Urartu Kaya Mezarları ve Ölü Gömme Adetleri,* Ankara

Honigmann 1970, Ernst Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı,* İstanbul.

İlter 1978, Fügen İlter, *Osmanlılara Kadar Anadolu Türk Köprüleri,* Ankara.

Köroğlu 1996, Kemalettin Köroğlu, *Urartu Krallığı Döneminde Elazığ (Alzi) ve Çevresi,* İstanbul.

Mateos 1987. Mateos, *Urfalı Mateos Vekayinamesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162),* Türk. Çev. Hrand D. Andreasyan, Notlar Edovard Dulaurer, Çev. M. Halil Yınanç, Ankara.

Memişoğlu 1977, Ferhan Memişoğlu, *Elazığ Kılavuzu,* Elazığ.

Öğün 1971, Baki Öğün, "Haraba Kazıları, 1969" *Keban Projesi 1969 Çalışmaları/Keban Project 1969 Activities,* Ankara, s. 39-42, Lev. 34-41.

Öğün 1972, Baki Öğün, "Haraba Kazısı, 1970" *Keban Projesi 1970 Çalışmaları/ Keban Project 19709 Activities,* Ankara, s. 75, 76.

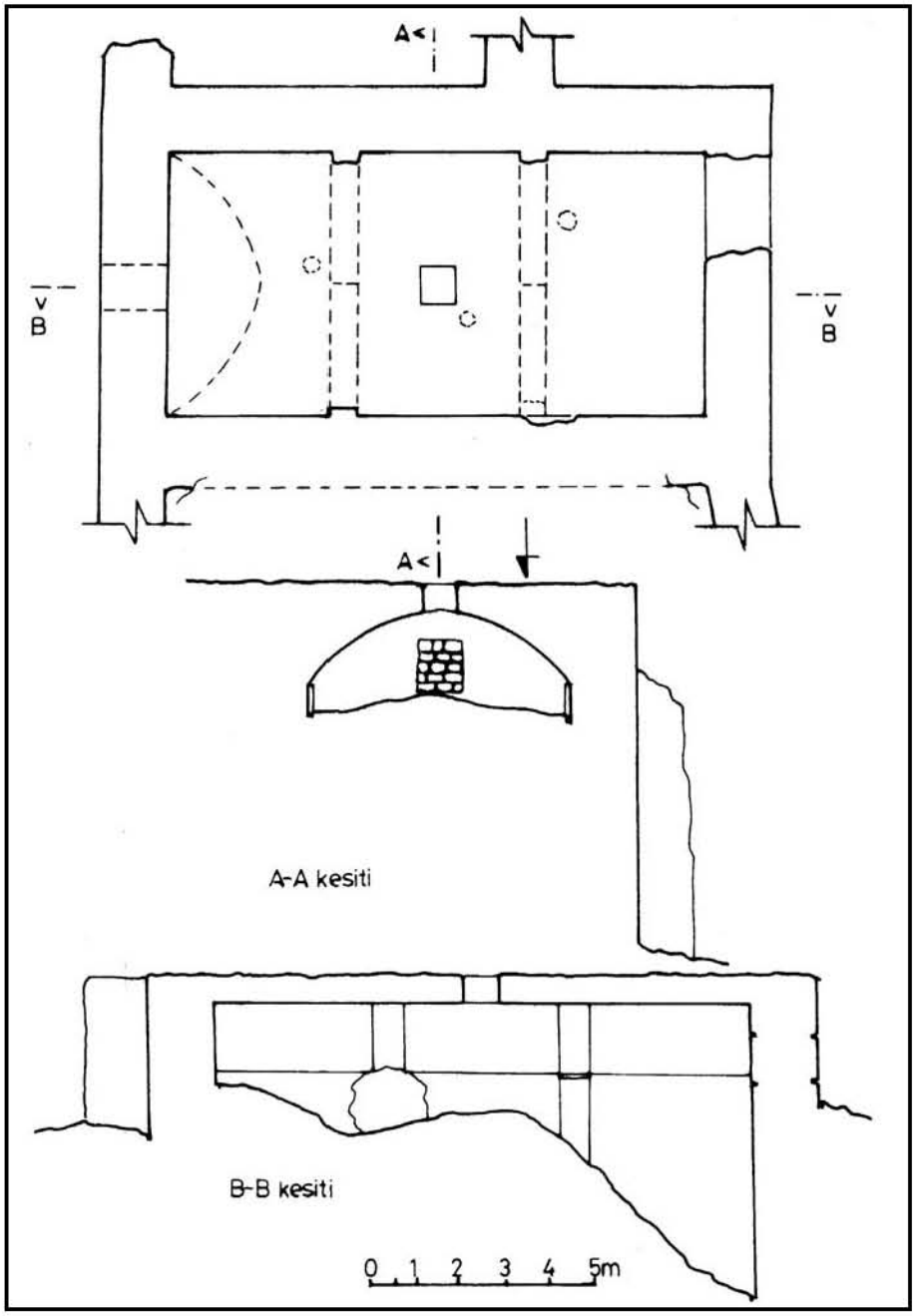
Önkal 1996, Hakkı Önkal, *Anadolu Selçuklu Türbeleri,* Ankara.

Sevin 1994, Veli Sevin, "Three Urartian Rock-cut Tombs from Palu", T*el Aviv 21/1,* Tel Aviv, s. 58-67.

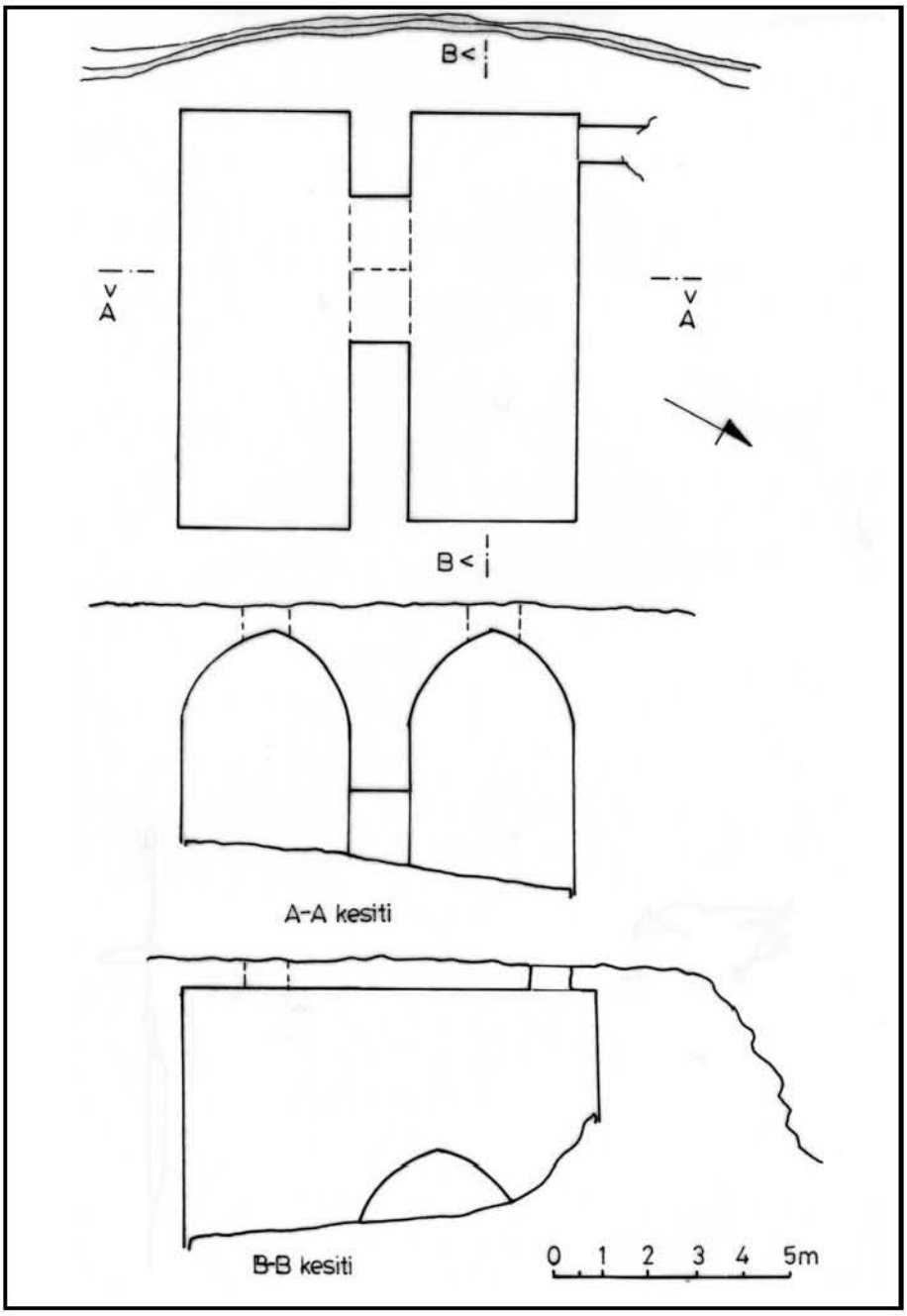
Sinclair 1989, Thomas Alain Sinclair, *Eastern Turkey: An Architectural and Archaeological Survey,* Vol. III, London.

Tuncer 1971, Orhan Cezmi Tuıncer, "Tunceli-Mazgirt Elti Hatun Camii", *Önasya Dergisi 7/75, Ankara,* sayfa no'su yok.

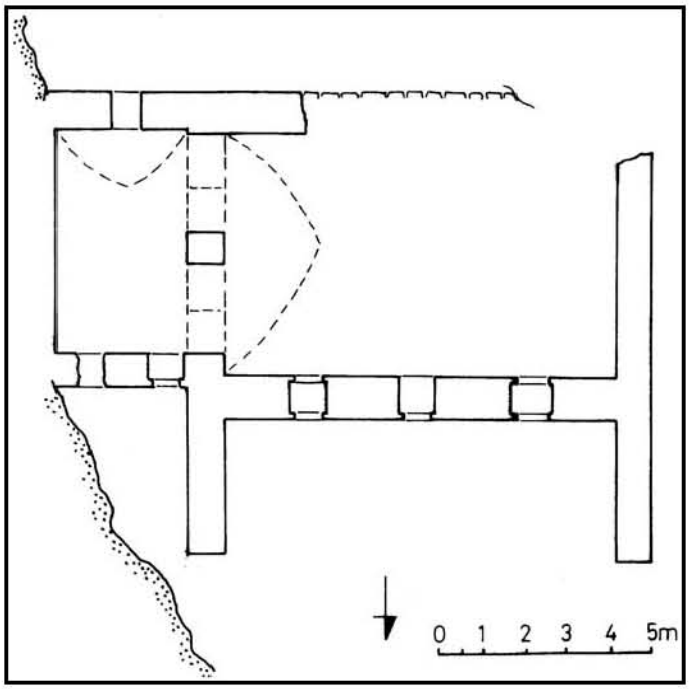
Yapıcı 2004, Süleyman Yapıcı, *Palu Tarih-Kültür-İdari ve Sosyal Yapı,* Ankara.

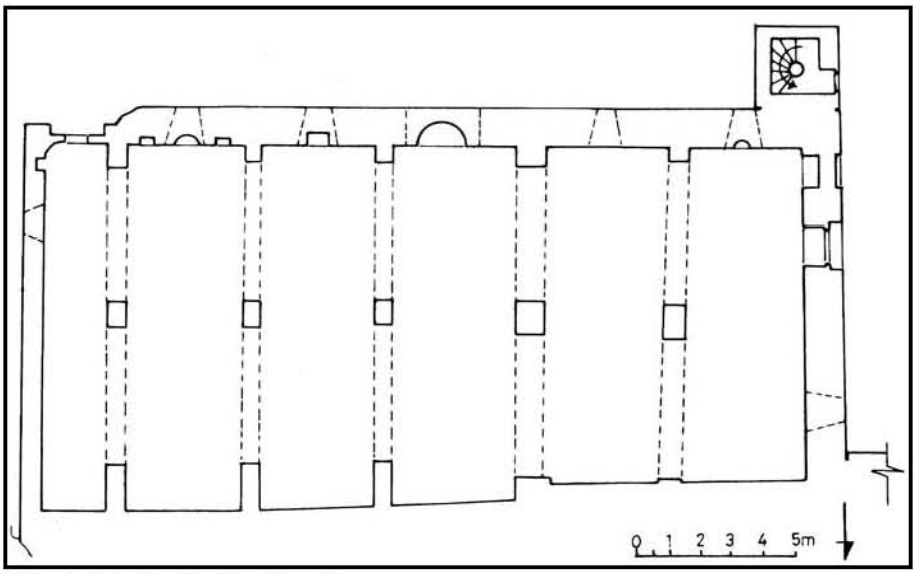
Çizim 1: Palu I No.lu sarnıç, rölöve plan ve kesitleri

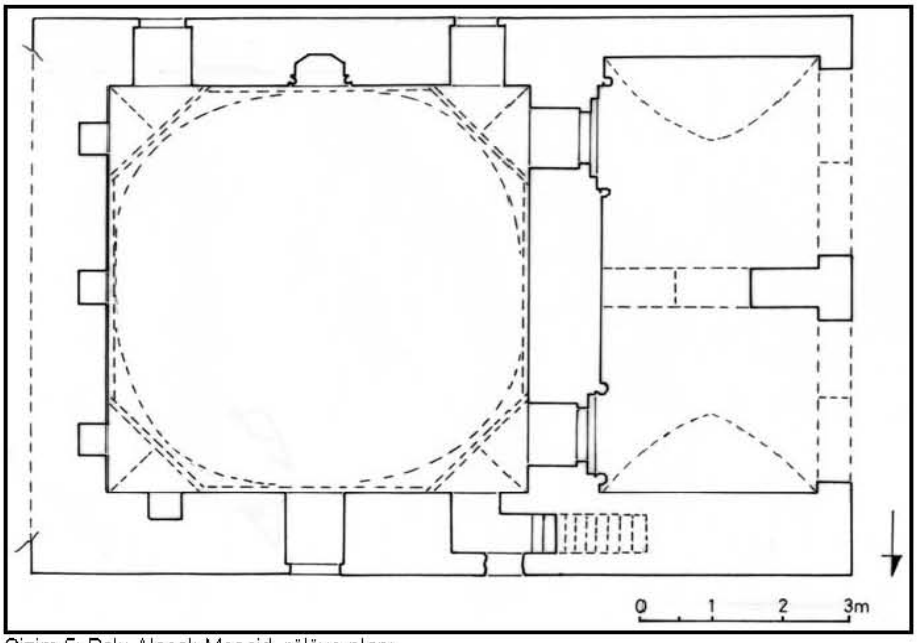
Çizim 2: Palu II No.lu sarnıç, rölöve plan ve kesitleri

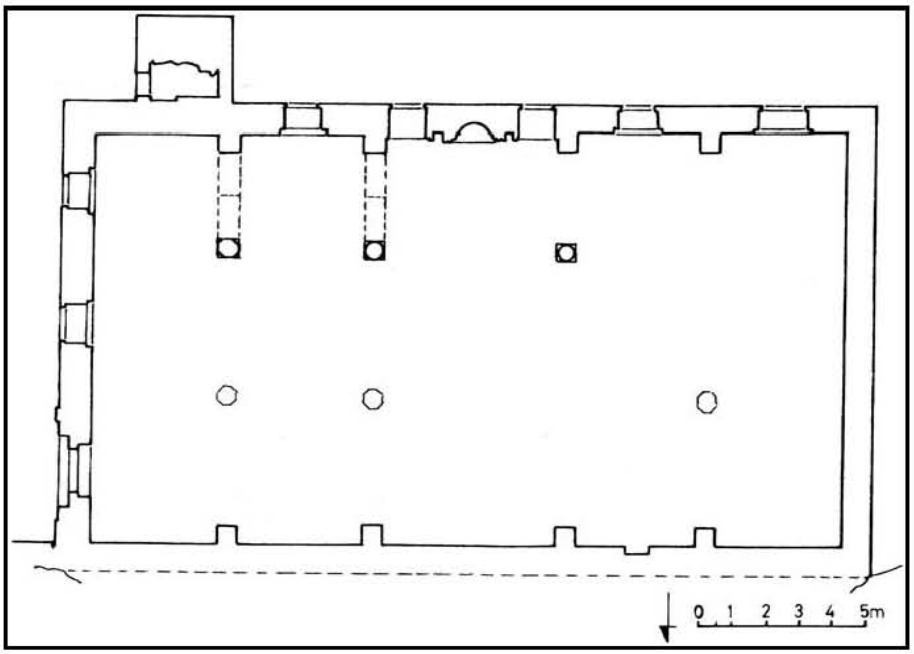
Çizim 3: Palu Kındik Mescidi, rölöve planı

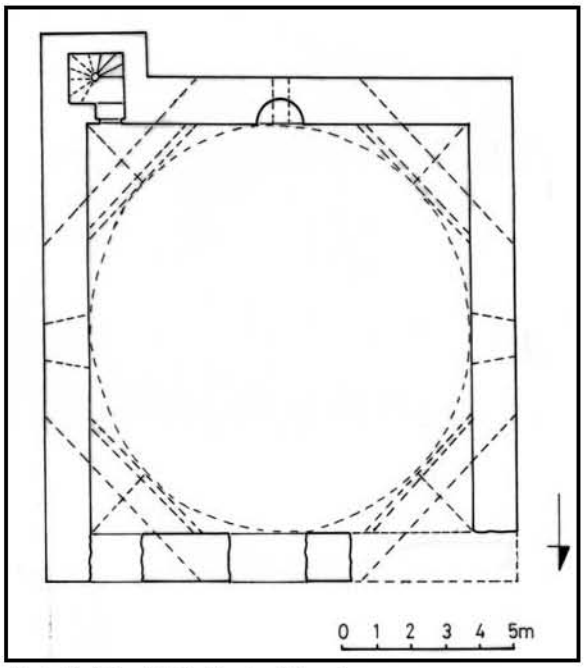
Çizim 4: Palu Ulu Camisi, rölöve planı

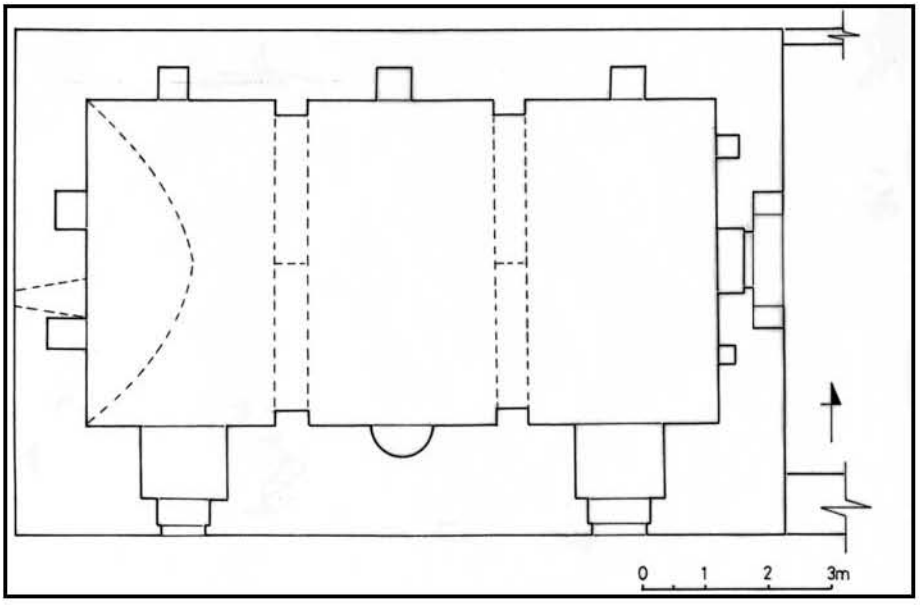
Çizim 5: Palu Alacalı Mescid, rölöve planı

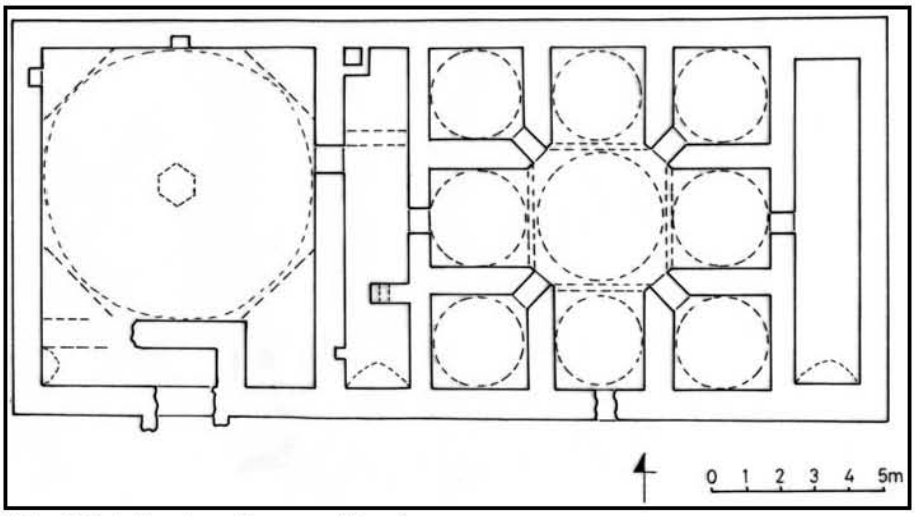
Çizim 6: Palu Dükkânönü Camisi, rölöve planı

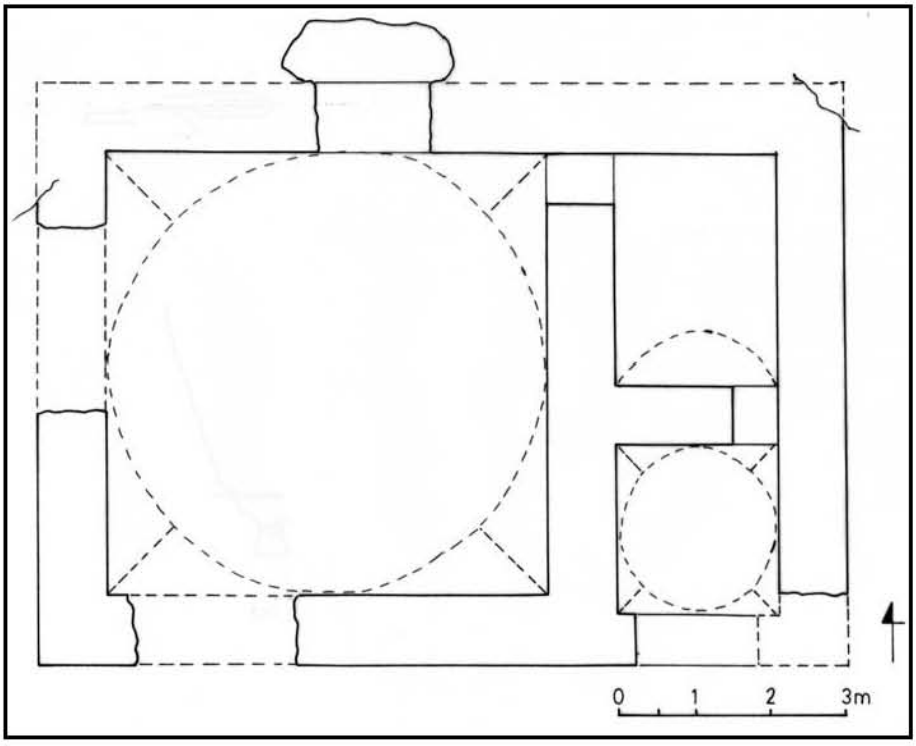
Çizim 7: Palu Küçük Cami, rölöve planı

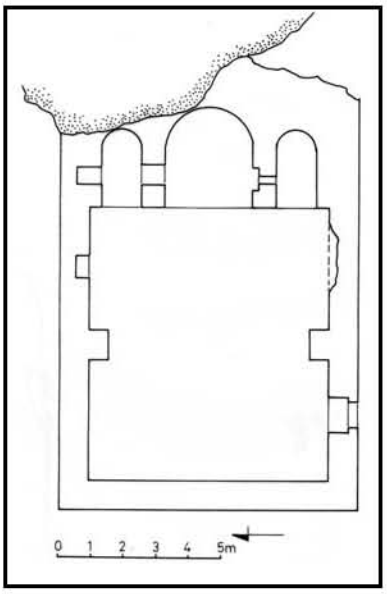
Çizim 8: Seydilli Camisi, rölöve planı

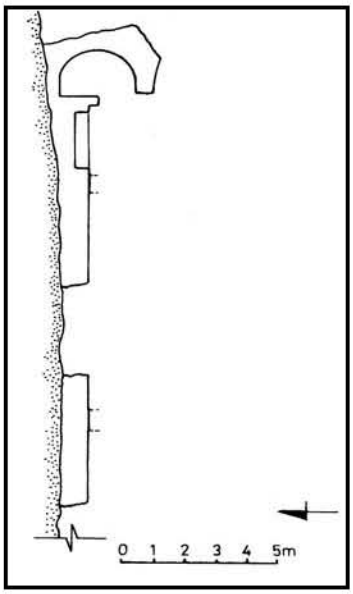
Çizim 9: Palu Çarşıbaşı Hamamı, rölöve planı

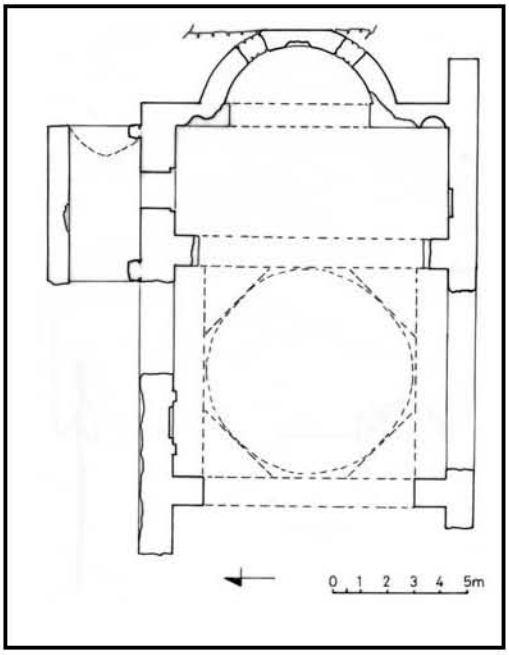
Çizim 10: Palu Kındik Hamamı, rölöve planı

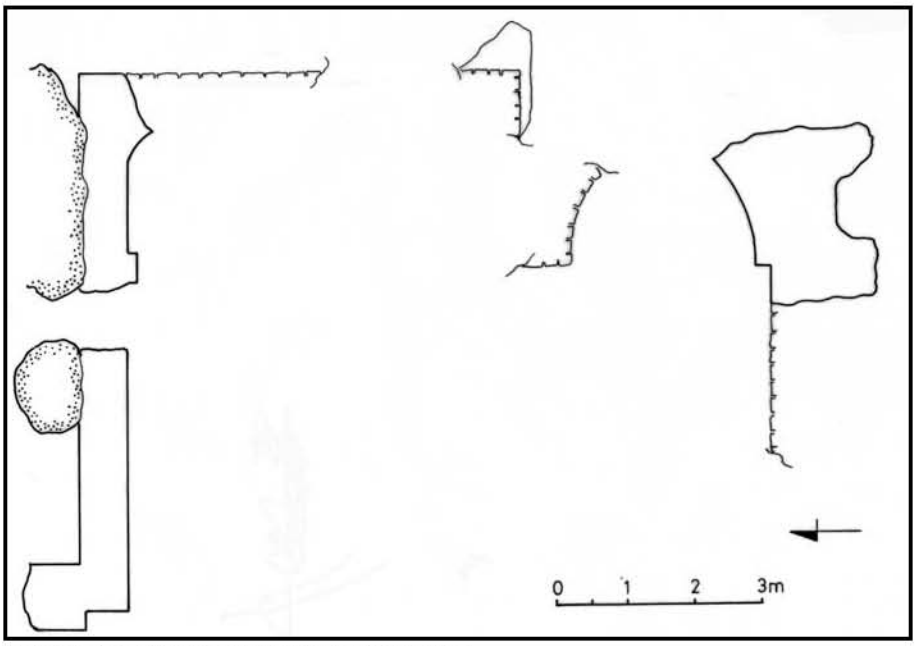
Çizim 11: Mazgirt Yukarı (Surp Hagop) Kilise, rölöve planı

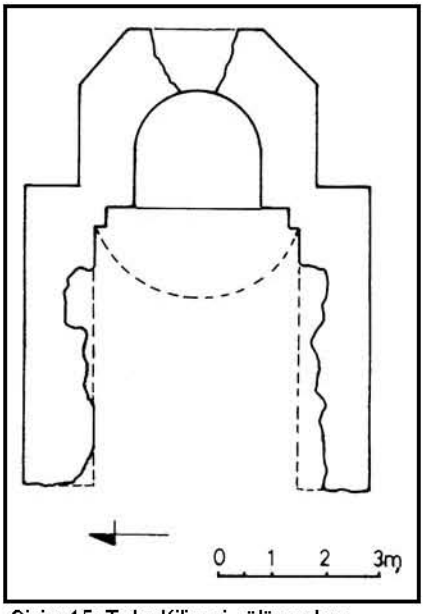
Çizim 12: Mazgirt Aşağı Kilise, rölöve planı

Çizim 13: Palu I No.lu Kilise, rölöve planı

Çizim 14: Palu III ve IV No.lu kiliseler, rölöve planı

Çizim 15: Tırke Kilisesi, rölöve planı